

Iedere Drent weet dat de reuzen Ellert en Brammert nog steeds in het Ellertsveld in Drenthe wonen. Maar de laatste lilliputters van Drenthe zijn vijftig jaar geleden voor het laatst gezien...

Draadgentiaan en Dwergbloem na halve eeuw terug in Drenthe

Boven: De bijzondere lilliputters zijn gevonden in het Eexterveld. FOTO: ANDRE HOSPERS
Onder: De Dwergbloem van het Eexterveld, geflankeerd door Draadgentianen. FOTO: BERT BLOK

LILLIPUTERS

In het weekeinde van 23 augustus 2003 organiseerden de Landelijke Jongeren van de KNNV een kamp in Anderen, 10 km ten oosten van Assen. Op zaterdag nam ik deel aan een vlinderexcursie in het Eexterveld (km-hok 243-559) waarop onder andere de Oranje luzernevlinder en de Bruine vuurvlinder werden waargenomen. Omdat ik daardoor een groeiplaats van zonnedaauw had gemist, ben ik naar die locatie teruggegaan. Tot mijn verrassing vond ik hier tussen de Kleine zonnedaauw (*Drosera intermedia*) ook Dwergbloem (*Anagallis minima*), de op een na kleinste bloeiende landplant* van de Nederlandse flora [WEEDA et al., 1988]. Geen wonder dus dat de andere excursiegangers deze lilliputters over het hoofd hadden gezien. Met de Draadgentiaan-associatie (*Cicendietum filiformis*) van het Dwergbiezen-verbond (*Nanocyperion flavescens*, SCHAMINEÉ et al., 1998) in het achterhoofd ging ik op de knieën en vond een halve meter verder de eerste tien Draadgentianen, nog geen halve cm groot! Leuke dingen komen nu eenmaal vaak niet alleen. Vijftig meter verder was nog een groeiplaats, waar ik onder andere een exemplaar vond met vier uitgebloeide bloemen en twee bloemknoppen. Ik heb geen bloeiende exemplaren gezien.

PIONIERPLANTEN

De vindplaatsen waren in overeenstemming met de literatuur: zonnige, vochtige open plaatsen in de vegetatie. In het Eexterveld liggen deze in een laagte die door grote grazers wordt opengehouden. Behalve door Kleine zonnedaauw werden ze onder andere vergezeld door Borstelbies (*Isolepis setacea*) en Knolrus (*Juncus bulbo-*

sus). Beide soorten worden zowel door WEEDA et al [1988] als door WESTHOFF et al [1973] vermeld als begeleiders. Hoewel Kleine zonnedaauw in de door Annie Vos en Bert en Esther Blok op 24 augustus gemaakte opname ontbreekt (zie tabel 1), geeft deze een goede indruk van vegetatie waarin beide 'pionierplanten van matig voedselarme, vochtige grond' (ecologische groep 2 in de *Atlas van de Drentse flora*) groeiden.

ACHTERUITGANG IN DE TWINTIGSTE EEUW

In de eerste helft van de vorige eeuw konden deze soorten nog regelmatig tegenkomen (tabel 2), onder andere op drooggevallen oevers van plasjes, afgeplagde plekken, vochtige paadjes en langs karrensporen [MENNEMA et al., 1985]. Zo noemt bijvoorbeeld HEUKELS [1929] Draadgentiaan dan nog vrij algemeen op lage hei- en veengrond en vochtige zandgrond. Nederland vormde toen een noordelijk bolwerk in haar areaal en in Twente was de soort zelfs algemeen te noemen. Dwergbloem was ook in die tijd al veel zeldzamer (tabel 2). HEUKELS [1929] noemt Dwergbloem in 1929 al zeldzaam op vochtige grond. Door bekende oorzaken als ontginning, ontwatering en eutrofiëring zijn Draadgentiaan, Dwergbloem en andere kensoorten van het Dwergbiezen-verbond in de afgelopen eeuw sterk achteruitgegaan en zijn daarmee een symbool van de verarming van de Nederlandse flora in die periode (tabel 2). In *Jaarboek Natuur* 1997 wordt de achteruitgang van onder andere dit vegetatietype uitgebreid beschreven. Vooral voor Draadgentiaan kwam de klap hard aan: in Nederland nam

Figuur 1: De verspreiding van Draadgentiaan (*Cicendia filiformis*) en Dwergbloem (*Anagallis minima*) in Drenthe voor 1950 op basis van FLORIVON- kwartierhokgegevens (Rijksherbarium Nederland/FLORON. Leiden) en Mennema e.a. (1988).

- Draadgentiaan
 - in kwartierhok voor 1950
 - Eexterveld 2003
 - Draadgentiaan in uurhok voor 1950
- Dwergbloem
 - in kwartierhok voor 1950
 - Eexterveld 2003
 - Dwergbloem in uurhok voor 1950
 - Atlasblok
- bos
- heide/hooiveld
- water

het voorkomen van deze soort af van 141 uurhokken in de eerste helft van de twintigste eeuw tot vier in de periode 1975-1993. Een achteruitgang van meer dan 97 procent!

In Drenthe zien we dezelfde sterke achteruitgang: vòdr 1950 nog gezien in zestien uurhokken, maar nadien in geen enkel meer. De landelijke achteruitgang van Draadgentiaan is forser dan van Dwergbloem, die ook vòdr 1950 al minder voorkwam. In Drenthe is Dwergbloem altijd een zeldzaamheid geweest [WERKGROEP FLORAKARTERING DRENTHE, 1999].

RECENT VOORKOMEN IN DRENTHE EN TWENTE

Terwijl beide soorten na 1950 in Drenthe nergens meer opdoken, was Draadgentiaan in het zuidelijk van Drenthe gelegen FLORON-district Twente sinds 1989 al een aantal keren weer gevonden en Dwergbloem twee keer in een natuurontwikkelingsterrein bij Ootmarsum in 1999 en 2000. Daarbij vallen vooral de locaties buiten de natuurgebieden op: midden in stedelijk of dorpsgebied. HORSTHUIS [1997]

zegt hierover: "Naar aanleiding van een nieuwe groeiplaats van Draadgentiaan (*Cicendia filiformis*) op een industrieterrein in Enschede en de belangstelling die deze vegetatie bij zowel (Twentse) floristen als plantensociologen geniet, leek het een goede zaak de nieuwe vondst van deze bijzondere nanovegetatie in het rijtje van nieuwe groeiplaatsen te zetten. Kenmerkend voor de nieuwe locaties is dat ze alle vrij recent door graafwerkzaamheden, al dan niet bewust, gecreëerd zijn en eigenlijk niet in natuurgebieden liggen. Terreinen waar in de afgelopen vijf jaar groeiplaatsen met Draadgentiaan gevonden zijn, liggen verspreid over Twente: de ijsbaantjes van Haarle en Losser, een poel in het Voltherbroek, het natuurontwikkelingsgebied 't Groener bij Stroothuizen, een zandwinning bij Sibculo en het industrieterrein de Marssteden bij Enschede. Daarnaast was Draadgentiaan al bekend van een aantal natuurgebieden, onder andere Punthuizen, Lemselermaten en Boddensbroek."

In augustus 2003 kon voor Twente de zestiende vondst sinds 1989 aan de lijst worden toegevoegd, toen Corry Abbink ongeveer dertig draadgentiaanplanten in het

Tabel 1: Vegetatieopname van één vierkante meter in het Eexterveld (24 augustus 2003) van Annie Vos, Bert en Esther Blok.

Tabel nummer	1	Legenda:				
Jaar	2003	kA=	kensoort Draadgentiaan-associatie			
Maand	8	dA=	differentiërende soort associatie			
Dag	24	dS=	differentiërende soort sub-associatie			
Opp. proefvlak (m ²)	1.00	b=	begeleidende soort			
Aantal soorten	17	o=	overige soort			
			[indeling naar SCHAMINEÉ et al, 1998]			
		zl=	zaailing			
		Ned_naam	Ufk_40	Ufk_90	Rl2000	
kA	Anagallis minima	+	Dwergbloem	5	3	BE-14
kA	Cicendia filiformis	+	Draadgentiaan	5	2	BE-14
kA	Isolepis setacea	+	Borstelbies	6	6	
dA	Carex oederi s. oederi	+	Dwergzegge	6	5	
dA	Ranunculus repens	+	Kruipende boterbloem	9	9	
dS	Juncus bulbosus	+	Knolrus s.s.			
dS	Juncus effusus	+	Pitrus	9	9	
dS	Leontodon autumnalis	+	Vertakte leeuwetand	9	9	
dS	Potentilla anserina	+	Zilverschoon	9	9	
dS	Ranunculus flammula	+	Egelboterbloem	8	8	
b	Carex panicea	+	Blauwe zegge	8	7	
b	Euphrasia stricta	+	Stijve ogentroost	8	6	GE-16
b	Lotus pedunculatus	+	Moerasrolklaver	9	9	
o	Betula pubescens	zl	Zachte berk	7	7	
o	Persicaria mitis	+	Zachte duizendknoop	7	8	
o	Salix aurita	+	Geoorde wilg	8	8	
o	Salix repens	+	Kruipwilg	8	8	

natuurontwikkelingsgebied Nijhuis (km-hok 268-485) vond [FLORISTISCHE WERKGROEP TWENTE & FLORON TWENTE, 2003]. Deze toename van het aantal vindplaatsen van Draadgentiaan en andere soorten van 'kruidvegetaties op natte, voedselarme, zwakzure bodem' past in het door GROEN et al [1997] geconstateerde voorzichtig herstel van verschillende vertegenwoordigers uit deze ecologische groep, die met name profiteren van het ontstaan van geschikte milieus binnen natuurontwikkelingsprojecten.

Mogelijk betekent de vondst op het Eexter-

[WEEDA et al, 1988], heeft het extreem warme, droge en zonnige weer in 2003 mogelijk een rol gespeeld bij de terugkeer van deze soort. De zomer van 2003 was na 1947 de warmste sinds 1901, had de meeste warme dagen sinds 1901 en was de droogste zomer sinds 1901. Ook ZIJLSTRA [1991] geeft aan dat in Twente droge, warme jaren zoals 1990 een gunstige invloed hebben op het vinden van soorten uit het Dwergbiezen-verbond. Omdat het vrij recent ontgraven deel van het Eexterveld waar beide soorten gevonden werden, tot nu toe niet werd meegenomen bij de

Marcel Hospers is vrijwilliger voor FLORON en oud-bestuurslid van de Landelijke Jongeren van de KNNV. Zijn eerste Draadgentiaan zag hij op een JNM-zoka op Terschelling.

De auteur bedankt Ben Hoentjen voor het maken van de verspreidingskaart en de aanvullingen daarop en Pieter Stolwijk voor het doorlezen van het concept.

Dit artikel is eveneens gepubliceerd in Nieuwsbrief 40 (voorjaar 2004) van de Werkgroep Florakartering Drenthe (<http://home.zonnet.nl/florondrenthe>).

* Het Mosbloempje (*Crassula tillaea*) is de kleinste bloeiende landplant en Wortelloos kroos (*Wolffia arrhiza*) is met een doorsnede van 0.5 mm tot 1.5 mm de kleinste van de hogere planten van Europa.

Literatuur

- BIOWASE (2003) In *Natuurcompendium 2003. Natuur in cijfers*. CBS, RIVM en Stichting DLO. (www.natuurcompendium.nl)
- HORSTHUIS, M.A.P. (1997). Over een nieuwe groeiplaats van Draadgentiaan (*Cicendia filiformis*) in Twente. *Nieuwsbrief FLORON-FWT* 16 (www.fwtfloron.nl).
- FLORISTISCHE WERKGROEP TWENTE & FLORON TWENTE (2003). Vondsten 2003 (www.fwtfloron.nl).
- GROEN, C.L.G., H. DUISTERMAAT, A.J.J. LEMAIRE, R. VAN DER MEIJDEN, TH. M.F. PETERBROES & W.J. VAN DER SLIKKE (1997). Hogere planten. In: *Jaarboek Natuur 1997* (p. 43-61). Vereniging Onderzoek Flora en Fauna (VOFF), Wageningen. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- HEUKELS, H. (1929). *Geïllustreerde schoolflora voor Nederland* (p. 641 en p. 653). P. Noordhoff, Groningen.
- MENNEMA, J., A.J. QUENÉ & C.L. PLATE (1985). *Atlas van de Nederlandse Flora deel 2: Zeldzame en vrij zeldzame planten* (p. 61 en p. 115). Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht.
- SCHAMINEE, J.H.J., E.J. WEEDA & V. WESTHOFF (1998). *De vegetatie van Nederland. Deel 4. Plantengemeenschappen van de kust en van binnenlandse kustmilieus*. Opulus Press. Uppsala/Leiden.
- SLUIJTER, ROB (2003). Zomer 2003 (juni, juli en augustus) zeer warm, zeer zonnig en zeer droog. Zomer bij warmste in ruim honderd jaar (www.knmi.nl).
- WEEDA, E.J., R. WESTRA, CH. WESTRA & T. WESTRA, (1988). *Nederlandse Ecologische flora: wilde planten en hun relaties 3* (p. 71 en p. 86-87). IVN i.s.m. VARA en VEWIN.
- WERKGROEP FLORAKARTERING DRENTHE (1999). *Atlas van de Drentse Flora* (p36, p82-83, p86, p261 & 262, p753, p757). Schuyt & Co, Haarlem.
- WESTHOFF, V., P.A. BAKKER, C.G. VAN LEEUWEN, E.E. VAN DER VOO & I.S. ZONNEVELD (1973). *Wilde planten, flora en vegetatie in onze natuurgebieden. Deel 3: de hogere gronden* (p. 160). Natuurmonumenten.
- ZIJLSTRA, O.G. (1991). De zomer van 1990. *Nieuwsbrief FLORON-FWT* (www.fwtfloron.nl).

Dwergbloem. Inzet: Heidekartelblad, een van de andere bijzonderheden van het Eexterveld FOTO'S: ANDRE HOSPERS

veld in augustus 2003 ook het begin van de terugkeer van Draadgentiaan in Drenthe. Opmerkelijk is dat zowel deze soort als Dwergbloem vòòr 1950 niet uit deze omgeving bekend is [MENNEMA et al, 1985, zie figuur 1]. Ook al lijkt 'het plotseling en onverwacht verschijnen van deze plantjes op vers blootgekomen grond' in het Eexterveld te bevestigen dat het met de zaadverspreiding van Draadgentiaan wel goed zit of dat de zaadvoorraad in de bodem nog aanwezig was [WEEDA et al, 1988], toch rijst de vraag wat hier de bron van het zaad was. Omdat voor de kieming van Draadgentiaan behalve specifieke vochtomstandigheden nogal wat warmte nodig is

jaarlijkse monitoring van Rode lijstsoorten (onder andere Spaanse ruiter, Klokjesgentiaan, Beenbreek, Witte en Bruine snavelbies en Klein glidkruid) is het niet uitgesloten dat Dwergbloem en Draadgentiaan ook hier al langer aanwezig waren. Ondanks het pessimisme in de *Atlas van de Drentse flora* zijn beide soorten dus toch vrij snel weer teruggevonden, hoewel niet op de voorspelde plaats: 'kale oevers van een nieuw gegraven plas binnen een natuurontwikkelingsproject'. Deze vondsten tonen aan dat het ook in Drenthe loont om in de daarvoor geschikte gebieden kleine planten goed te bekijken, want deze dwergsoorten worden makkelijk over het hoofd gezien.

Tabel 2: Voorkomen en Rode lijst-status van Draadgentiaan en Dwergbloem in Drenthe en Nederland, voor en na 1950, op basis van het aantal uurhokken.

UFD = uurhokfrequentie Drenthe voor (<50) resp. na (>50) 1950 (Bron: WFD, 1999)

UFKN = uurhokfrequentieklasse Nederland (Bron: BIOWASE, 2003 en VERENIGING FLORA EN FAUNA, 1997)

	Drenthe		Nederland		Aantal uurhokken 1950 (1902-1949)	Aantal uurhokken 1980 (1975-1993)	Rode lijst
	UFD<50	UFD>50	UFKN 1940	UFKN 1990			
Draadgentiaan	16	0	5	2	172 (141)	19 (4)	1
Dwergbloem	5	0	5	3	137 (89)	37 (17)	2